

uporabo različnih imen za Slovane; poleg najobičajnejšega imena srečamo tudi anahronistična oziroma napačna imena, npr. Geti (3,4; 6,6; 7,2 [93, 170, 180; gl. op. 319] in Mizijci (1,8 [53, op. 118]). Prvič v bizantinski književnosti naletimo na izraz Sklavinija (8,5 [209 in op. 1089]). Enkrat se omenjajo Anti (8,5 [209 in op. 1092]; gl. k temu slovenski prispevek: N. Zupanič, K antskemu problemu, ZČ 2-3, 1948-1949, 145-152), enkrat Bolgari (7,4 [182 in op. 926 ter 929]). Omemba utrdbe Matzaron in turško-kaltajskega ljudstva Sabirov (2,18 [86 s. in op. 282 in 284]) nas spomni na rimski napis iz Celeje, iz 3. stoletja, na katerem se omenja neki Mattius Adiectus »interfectus a Mattzaris« (V. Hoffiller-B. Saria, Antike. Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938, 49). Teofilakt omenja vrsto osebnosti nerimskega izvora, ki postavljajo pred jezikoslovce težka vprašanja, razlage. Naj omenimo nekaj teh imen: slovanski knezi Ardagast, Musokios in Peiragast (gl. op. 849; 861; 864; 931), »Skit« Bookolabraš (gl. op. 111), Germana (?) Genton in Tatimer (op. 842 in 855); Tračan. (?) Busas (op. 270), Zahodna Gota ali Franka Bettos in Bosos (op. 819), Avar Koch (op. 846). Prikazuje nam jezikovne razmere na Balkanu, za katere je značilno, da je bila latinščina še vedno prevladujoč jezik v obdonavskih provincah bizantinskega imperija in v bizantinski vojski na balkanskem bojišču (gl. op. 267, 852, 872). Avtor navaja vrsto strokovnih izrazov iz vojaškega življenja, ki so praviloma latinski, npr. scribo (cesarjev telesni stražar; op. 925), sculca (op. 872; očitno straža), distria (dextralis) (op. 1077; sekira), banda (3,4 in 7,3 oziroma str. 93 in 181; vojaški prapor), torna (op. 267; eden od vojaških ukazov, očitno za umik). Posreduje nam celo vrsto krajevnih in rečnih imen in nam slika prometne razmere na Balkanu ob koncu 6. stoletja (k temu gl.: P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, herausg. v. R. Pillinger, Wien 1986, 25-35; kratko o tem R. Bratož, ZČ 40, 1986, 516). Prikazuje nam surove npravi tiste dobe, ki se kažejo v okrutnih oblikah smrtnih kazni, kot na primer nabijanje na kol kot vojaška kazen v bizantinski vojski za neposlušne nižje oficirje (op. 874), usmrnitev na grmadi (4,15 [138]); specialna oblika smrtne kazni za »čarovnika« (heretika?), neke vrste počasno zadavljenje (op. 159), večkratna omemba kazni bičanja in mučenja pri zaslišanju, genocidno obnašanje bizantinske vojske v vojni proti Slovanom. Nekaj mest pri Teofilaktu kaže na to, da so imela bizantinska mesta na Balkanu lastno milico, ki je prišla včasih v konflikt s cesarsko vojsko (gl. op. 922).

Schreinerjev komentar je napisan stvarno, ob odličnem poznavanju strokovne literature in virov iz bizantinske zgodovine. Avtor pozna slovanske jezike in uporabljala literaturo tudi v teh jezikih (pa tudi novogrško in madžarsko); zbuja se vtis, da je avtorju posebno domača bolgarska in ruska literatura, nekoliko slabše jugoslovanska (vsekakor bi bilo prav, če bi upošteval tudi monografijo: M. Mirković, Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd 1968, ob sicer maloštevilnih omembah Sirmija pa tudi študijo iste avtorice z naslovom: Sirmium — its history from the I century A. D. to 582 A. D., Sirmium I, Beograd 1971, 52 ss.). Ob obravnavanju spornih ali neresljivih vprašanj se avtor drži treznega stališča, ne postavlja novih hipotez in opozarja na meje današnjega poznavanja določenih vprašanj. Schreinerjevo delo moremo označiti kot temeljno delo o Teofilaktu Simokatu, mimo katerega ne bo mogel nihče, ki se bo ukvarjal z dobo cesarja Mavrikijsa. Ta velik dosežek nemške bizantinologije odlikuje velika erudicija in občudovanja vredna akribija. Prevod daje vtis mojstrsko opravljenega dela, saj se kljub očitkom na račun bizantinskega zgodovinarja prav lepo bere. Slovenskega zgodovinarja z uvodno študijo, z lepim prevodom in zlasti z odličnim komentarjem opozarja na velik razmah bizantinološke vede, ki gre žal prevečkrat mimo nas, vede, katere rezultati se v obravnavanem obdobju posredno tičejo tudi naše narodne zgodovine.

Rajko Bratož

Lujo Margetić, *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*. Rovigno ; Trieste : Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume ; Università popolare, 1983. — 334 strani. (Collana degli atti / Centro di ricerche storiche — Rovigno ; 6)

Z veliko, komajda opravičljivo zamudo predstavljamo zajeto zbirko študij hrvaškega pravnega zgodovinarja Luja Margetića, profesorja na pravni fakulteti na Reki. Vsebinska knjige je zelo bogata in raznolična, prostorsko zajema Istro (pretežni del razprav), Dalmacijo, deloma Italijo, z dvema prispevkoma seže na vzhodni Balkan, časovno pa zajema obdobje od prvega stoletja tja do konca srednjega veka ali celo do 18. stoletja. Del prispevkov je izrazito pravnozgodovinske narave, drugi del pa je

bolj »zgodovinski« v ožjem pomenu besede. Zaradi velike raznolikosti, tudi zato, ker je del snovi zgodovinarjem le manj poznan, se bomo pri pravnozgodovinskem delu omejili na kratko predstavitev vsebine, medtem ko bomo skušali biti pri predstavitvi zgodovinskega dela bolj izčrpni.

Pravnozgodovinski del razprav v prvem delu (Histrice juridico — historica, str. 9—99) prinaša obravnave nekaterih posebej zanimivih pravnih institucij v srednjeveški Istri in je po avtorjevih besedah (str. 7) preddelo za pravno zgodovino Istre.

V razpravi »Il matrimonio all'usanza dell'Istria« (11—38) je Margetić analiziral glavne značilnosti zakona »a fra e suor« oziroma »a fratello e sorella« (po piranskem dokumentu iz leta 1333 »matrimonium secundum consuetudinem Ystrie et terre Pirani, que appellatur frater et soror«, str. 17), ki se nanašajo na premoženjskopravne posledice sklenitve zakonske zveze na ozemlju Istre od 13. stoletja dalje (do 18. stoletja). Skorajda izključni viri za študij te pravne institucije so statuti istrskih mest. Glavna značilnost tega zakona »po istrsko« je združitev premoženja obeh zakoncev ob sklenitvi zakonske zveze v skupnost premoženja zakoncev (tako imenovani »primum capitale« po statutu Milj iz leta 1333). To premoženje, ki se je v času zakonske zveze lahko povečevalo z darili in dediščinami (str. 13), je ostalo do smrti enega od zakoncev skupna last; ob smrti zakonca je dobil drugi zakonec polovico tega premoženja, ne kot dedič, temveč kot solastnik (o ostalih značilnosti gl. str. 12—27). Izvor skupnosti premoženja zakoncev v Istri je dosti zapleten: Te institucije nista poznali rimsko klasično in postklasično pravo (prim. V. Korošec, Rimsko pravo, Ljubljana 1980², 372 ss.; M. Kaser, Das römische Privatrecht II, Die nachklassischen Entwicklungen, München 1975², 185 ss.), niti ne bizantinsko pravo (Ekloga Leona Modrega iz leta 726; to je Margetić analiziral v razpravi »Bizantsko bračno-imovinsko pravo u svetlu novele XX Lava Mudroga, s osobitim obzirom na razvoj bračnoga imovinskega prava u srednjevjekovnim dalmatinskim gradskim opčinama, Zbornik radova Vizantološkog instituta 18, 1978, 19—50), pač pa germanska prava: vizigotsko, langobardsko in v najbolj jasni obliki frankovsko, iz katerega se je razširilo v visokem srednjem veku v francosko in nemško pravo (28 ss.): V severni Italiji (dežela Romagna) se je v 12. stoletju razvila tako imenovana »medietas« (mož je podaril ženi polovico obstoječega in pridobljenega premoženja), ki je vplivala na prve pojave skupnosti premoženja na južnoistrskem področju (Pulj z okolico), vendar so primeri precej redki. V večjem obsegu se je ta institucija razvila v severozahodni Istri, zlasti v Kopru in Miljah (od druge polovice 13. stoletja dalje), nato južneje od tod (Izola, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj, Pula), od koder se je širila na vzhod in je zajela vso Istro, vendar je bila ponekod še v 18. stoletju redkost (npr. v Barbanu in Raklju, str. 35). Margetić vidi izvor širjenja te institucije na severu. Tržaški mestni statut iz leta 1421 omenja to navado med (slovenskim) prebivalstvom na Krasu: »... Si vero aliquod matrimonium factum fuerit supra in Carsis... factum ad antiquam consuetudinem illorum de Charsis... si dicta consuetudo antiqua probabitur, scilicet quod bona acquisita sint communia inter eos et similiter debita, tunc eo casu dicta Carsorum consuetudo habeatur...« (str. 37). Prav tako govori koprski statut o slovenskem prebivalstvu kot o nosilcu te navade (»in matrimonio Sclavorum villarum vetus consuetudo ipsorum in eorum matrimonio observetur«, str. 38). Od tod se je ta navada širila na istrski polotok in v romanska mesta. Ta institucija se je po Margetićevi analizi uveljavila med slovanskim prebivalstvom v zaledju severnoistrskih mest med Trstom in Reko po posredništvu nemškega oziroma avstrijskega sveta, temeljila pa je na starem frankovskem pravu.

V razpravi »L'origine della prelazione e del retratto nel diritto delle città istriane nel medio evo« (39—71) je avtor analiziral prve pojave predkupne in odkupne pravice sorodnikov na ozemlju Istre. Na podlagi analize statutov istrskih in dalmatinskih mest je ugotovil, da je veljala v Istri izključna predkupna pravica sorodnikov (statuti od začetka 13. stoletja dalje; predkupna pravica sosedov se je razvila šele kasneje, v Trstu npr. po letu 1421). Ta institucija je resda podobna oni v beneškem pravu, le s to razliko, da je beneško pravo že spočetka dovoljevalo predkupno pravico sosedov in solastnikov (tako kot bizantinsko) in da ta pravica ni veljala samo za prodajo, temveč tudi za emfitevzo (dedni zakup obdelovalne zemlje), najemno pogodbo in fiducijo (55). Izvor te institucije vidi avtor na ozemlju severozahodne Istre, med Miljami in Piranom, kjer jo dokumentira določba izolskega statuta (»De Sclavis et Furlanis et montanariis qui laboraverint de territorio comunis, quod nullus possit ipsum dimittere nisi heredibus suis, qui in terra Insule habitaverint... quicumque Sclavus vel Furlanus rusticus et montanarius qui in hanc terram venerit habitare, qui de territorio comunis laboraverit, quod illud territorium nulli preter heredibus suis dimittere vel vendere aut donare seu pro anima iudicare debet«; str. 56). Zaradi tega pogoja se je dogajalo, da so slovanski in furlanski naseljenci, ki so bili dedni zakupniki, ta mestna zemljišča praktično priposestvovali. V primeru eventualne prodaje so imeli predkupno pravico izključno sorodniki. Ob študiju izvora te institucije

je avtor prišel do zaključka, da gotovo ne gre za bizantinski izvor (novela iz leta 922 je to pravico natančno definirala; vplivala je na južno Italijo, Benetke ter na ogrsko in hrvaško pravo), temveč gre za zahodni element, za institucijo, ki se je širila od 11. stoletja dalje po Evropi (severna Francija, Nemčija, hrvaške dežele).

V razpravi »La patria potestas secondo gli statuti istriani« (73–84) je Margetić na primerih statutov istrskih mest prikazal veliko vlogo očetove oblasti nad otroki, ki je trajala do njihove emancipacije, ki se je izvršila ponavadi z ekonomsko osamosvojitvijo otrok ob poroki oziroma z izročitvijo dote (str. 74). Kot značilna institucija istrskega prava se kaže v tem, da je oče lahko emancipiranega sina praktično izključil od dediščine na ta način, da je emancipantu naklonil minimalno dediščino (majhen znesek denarja ali mernik žita) in ga blagoslovil (»aliquid in contentu et benedictione«, str. 76). Ta institucija, ki je zelo okrepila očetovo oblast in je v nasprotju z uredbami o nujnem dedovanju po postklasičnem in bizantinskem pravu (Justinijanova 115. novela iz leta 542; gl. V. Korošec, o. c., 437 s.), se je razširila po istrskih mestih pod beneškim vplivom, s prihodom Krka pod beneško oblast pa se je širila tudi na to področje (institucija »cum onere et honore«, str. 79), kjer prejšnje hrvatsko-ogrsko pravo tega ni poznalo.

V razpravi »La successione legittima nell'Istria medievale« (85–99) je Margetić analiziral načela intestatnega dedovanja, kot se kažejo v statutih istrskih mest. Značilnost visokega srednjega veka v tem oziru je izenačevanje emancipiranih in neemancipiranih dedičev, medtem ko je bilo pred tem stanje drugačno, saj so lahko dedovali samo neemancipirani dediči (kot nam kažejo statuti Pirana, Rovinja in Trsta iz prve polovice 14. stoletja). Intestatno dedovanje za ascendente je bilo urejeno na različne načine, ki kažejo različne pravne vplive in različno teritorialno razporeditev. V jugozahodni Istri (Pulj, Rovinj, Poreč), je bilo urejeno okvirno tako kot v postklasičnem rimskem pravu (prim. V. Korošec, o. c., 410 s.), dasi ko bile v podrobnostih razlike; v kontinentalnem zaledju (Buje, Dvograd, Buzet) in v Miljah se je uveljavilo načelo »paterna paternis, materna maternis«, izhajajoče iz germanskega prava in zelo razširjeno po Evropi (delitev premoženja po provenienci na očetovo in materino stran, v okviru te delitev po zaporedju upravičenosti). V severozahodni Istri (Trst, Koper, Piran, Umag, Novigrad, Grožnjan, Motovun, pa tudi v Dalmaciji na Rabu, v Trogirju, Splitu in Budvi) se je uveljavilo načelo »paterna paternis«. Izvor tega vidi Margetić, kljub nekaterim razlikam, v eklogi Leona Modrega iz leta 726, ki je spremenila dotlej veljavne Justinijanove odredbe.

Na primeru predstavitve štirih karakterističnih pravnih institucij s področja rodbinskega, obligacijskega in dednega prava v srednjeveški Istri je Margetić pokazal na mešanja in preplastitve raznovrstnih institucij postklasičnega rimskega in bizantinskega prava, germanskih prav (frankovskega in langobardskega, ki sta, zlasti prvo, dosti vplivali na pravne navade slovanskega prebivalstva) od visokega srednjega veka tudi ob močnem vplivu beneškega prava, ki je tudi svojevrstna sinteza rimskih, bizantinskih in deloma germanskih pravnih institucij. Vsekakor nam kažejo ti primeri na zelo neenotno podobo veljavnega zasebnega prava na istrskih tleh in svarijo pred prehitrim posploševanjem.

Rubrika »Adriatica juridico-historica« vsebuje dve razpravi. V razpravi »L'iscrizione di Fulfinium« (203–206) Margetić ob primeru napisa z otoka Krka (pri Omišlju) iz dobe cesarja Domicijana (leta 94) v nasprotju s prevladujočim gledanjem, da je romanizacija v smislu ustanavljanja municipijev »civium Romanorum« zajela severno Liburnijo do srede 1. stoletja, zastopa tezo, da gre v primeru Fulfinija za »municipium iuris Latini«, naselebinu z nerimskim prebivalstvom (le pripadniki tako imenovanega municipalnega plemstva so po opravljanju funkcij v mestni upravi postali rimski državljani). Nastanek tega severnoliburnijskega municipija vzporeja s širjenjem municipijev z latinskimi pravom v Spaniji v dobi cesarja Vespazijana (Plinius, *Naturalis historia* 3,36 ss.). Tezo, da v primeru liburnijskih skupnosti, ki jih omenja Plinij (*Natur. hist.* 3,139), ne gre za municipia »civium Romanorum« (z »italiskim« pravom, kot poroča Plinij in kot je utemeljeval med domačimi avtorji M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, 34 s.), temveč za nižji status municipijev iuris Latini, je Margetić utemeljeval v razpravi »Il ius Italicum delle comunità liburniche (Plin. nat. hist. III, 21,139)«, *Živa antika* 27, 1977, 401–409. Vprašanje ostaja odprto, Margetićevo tezo moremo označiti kot možno (podelitev »ius Italicum« majhnim skupnostim v Liburniji je res precej nenavadna, prim. A. N. Sherwin White, *The Roman Citizenship*, Oxford 1973², 318 ss.). Tezo bi veljalo preveriti z analizo vseh vsebinsko sorodnih mest pri Pliniju. Vprašanje statusa rimskih municipijev izven Italije v prvem stoletju je pomembno tudi za našo regionalno zgodovino. Po večinskem mnenju namreč tudi Klavdijeva municipia v Noriku (Virunum, Celeia, Teurnia, Aguntum, Iuvavum, kasneje flavijski [Vespazijanov?] municipij Solva; Plinius, *Natur. hist.* 3,146) niso bila »municipia civium Romanorum«, temveč »municipia iuris Latini« (torej ne z romaniziranim celotnim prebivalstvom, temveč z romaniziranim le

vrhnjim slojem prebivalstva; prim. G. Alföldy, *Noricum*, London-Boston 1974, 84 ss.; 310 op. 34). Seveda so igrala ta vprašanja v prvem stoletju še veliko vlogo, vendar njihov pomena ne smemo predimenzionirati. V teku 2. stoletja se je v praksi pravni status mest izenačil in stare razlike med različnim pravnim položajem prebivalstva so do začetka 3. stoletja izginile (prim. W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones*, Wiesbaden 1973, 12; 16). O pravnem statusu liburnijskih mest gl. tudi F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, Berlin—New York 1977, 24 ss.

V drugem prispevku, »Il mediator spalatino« (207—214), izhaja avtor iz enkratne omenbe mediatorja v supetarskem kartulariju iz začetka 12. stoletja (Peter Črni je ustanovil samostan sv. Petra v bližini Splita in mu poklonil enega sužnja, ki ga je bil kupil »pro uno mernico quod fuit per manupreso de Ludino et ipse mediator ex servo«). Mediator se omenja zelo pogosto na italjskih, zlasti južnoitaljskih tleh, kjer nastopa kot porok (fideiussor), zlasti v trgovini med mesti in na daljše razdalje. Izvora te institucije ne išče Margetić v Justinijanovi noveli 90,8 (a. 539), kjer se prvič omenja (v množinski obliki gr. mesitai, latinski prevod mediatores), temveč v langobardskem pravu (Rotarijev edikt). Pravni lik mediatorja naj bi po avtorjevem mnenju nastal na italjskih tleh z združitvijo bizantinskega termina z vsebino langobardske pravne institucije (fideiussor).

Preden se posvetimo predstavitvi tistih razprav, ki se nanašajo na zgodovino Istre v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku in ki nas še posebej zanimajo, naj na kratko predstavimo druge zgodovinske razprave. V rubriki »Adriatica historica« je Margetić priobčil dve razpravi iz srednjeveške zgodovine jadranskih dežel.

V študiji »Le cause della spedizione veneziana in Dalmazia nel 1000« (217—254) najdaljši prispevek v celotni knjigi, je avtor analiziral vzroke in okoliščine v zvezi s pomorsko odpravo beneškega doža Petra II. Orseola v Dalmacijo leta 1000, ki jo opisuje beneški kronist Janez Diakon (G. Monticolo, *Cronache veneziane antichissime I*, Roma 1890, 156—160). Ekspedicija je šla ob Jadranski obali, s postanki v Gradežu, Poreču, Pulju, nato na Osorju (Absarus) na Cresu, v Zadru (tu sta Benečane pozdravila tudi škofa s Krka in Raba ter »hrvaški kralj«), Biogradu, Trogirju in Splitu, nato proti Korčuli in Lastovu, kjer jim je prišel naproti dubrovniški nadškof, nato so se Benečani mimo naštetih krajev vrnili domov. To odpravo, v kateri so videli zgodovinarji bodisi samostojno beneško osvojitve jadranske obale, bodisi akt, izvršen v soglasju z Bizantinci, pojasnjuje Margetić z razmerami v tedanji bizantinski državi in v njenem sosodstvu. Bizanc se je nahajal v prvi dobi vlade cesarja Bazilija II. (976—1025) v izredno težkem položaju (230 ss.) zaradi notranjih uporov in državljanskih vojn (do 989), vojne z Arabci (do 999), zlasti pa zaradi silovitega vzpona države makedonskih Slovanov pod carjem Samuelom. Ta se je z makedonskega območja razširila na ozemlje današnje Bolgarije, Grčije in na zahod, kjer je zajela v svoje območje Dukljo, Raško, Drač, Samuelov zaveznik pa so postali tudi Hrvatje pod kraljem Svetislavom, medtem ko so bili pred tem (kralj Držislav) bizantinski zavezniki. Bizanc se je nasprotnika lotil na dva načina: z neusmiljeno vojno, v kateri pa spčetka ni bil posebno uspešen (bizantinski poraz leta 986), in po diplomatski poti, z iskanjem zaveznikov. Bizantinci so sklenili pogodbo z Benetkami (leta 992; gl. str. 224 ss.), ki je bila za Benečane zelo ugodna (Bizanc je zmanjšal carinske dajatve beneškim trgovcem skoraj na polovico, v zameno naj bi beneško ladjevje podprlo Bizantince na morju). V Benetkah, ki so nihale med Bizancem in zahodnim cesarstvom (str. 221 ss.), je prevzela vodstvo probizantinska stranka z dožem Petrom II. Orseolom (991). Dalje je Bizanc navezal zavezništvo s kijevsko Rusijo (že leta 988, v času državljanske vojne) in z Madžari, ki so leta 1004 pomagali Bizantincem pri obleganju Skopja (str. 249). Beneško odpravo leta 1000 pojasnjuje Margetić v kontekstu beneške zavezniške pomoči Bizancu v času vrhunca vojne proti Samuelu, pomoči, ki je Benečane malo stala, bila pa je zelo učinkovita. S tem, da je beneško ladjevje ogrožalo Samuelovega zaveznika, Hrvatsko, in samega Samuela držalo v negotovosti, saj se je moral bati beneškega napada na Drač (str. 242), so Benetke brez vojnih spopadov odprle »drugo fronto« in omogočile Bizantincem, da so istega leta brez večjih težav zavzeli vzhodne predele Samuelove države. Benetke so iz tega zavezništva in še nekaj uslug Bizantincem (leta 1003 so pregnale Saracene izpred Barija; G. Monticolo, *Cronache*, 165 s.) potegnile velike koristi. Utrdile so svoje pozicije v Dalmaciji. Medtem ko je bil pred odpravo leta 1000 beneški samo Zadar, so postali poslej beneška posest severnodalmatinski otoki (str. 243 ss.). V letu bizantinske dokončne zmage nad Makedonijo (1018) so Benečani utrdili oblast nad Kvarnerjem. V zadnjem delu študije obravnava avtor odnose na relaciji Benetka—Hrvatska—dalmatinska mesta, ob upoštevanju dosti zapletenih interesov Bizanca, nemškega cesarstva na južnem Jadranu ter interesov tedaj politično močnega oglejskega patriarhata (patriarh Popon) na severnem Jadranu, do dobe okrog leta 1024, ko pride na tem pod-

ročju do pomembnih sprememb. Razprava je napisana zanimivo in odpira širše, meddržavne aspekte političnih sprememb v jadranskih deželah na prelomu tisočletij.

V razpravi »La distruzione di Traù da parte dei Saraceni nella prima metà del secolo XII« (255—263) izhajajo Margetič iz doslej malo poznane poročila v življenjepisu trogirskega škofa Janeza z začetka 12. stoletja, ki govori o saracenskem zavzetju in razrušenju Trogirja nekaj let po škofovi smrti (»evolutis paucis annorum circulis post eius obitum civitas a Saracenis non modo capta, verum etiam funditus est eversa«). Avtor poskuša datirati ta dogodek, ki so ga nekdanje postavljali v leto 1123. Ker po pravici meni, da ne gre za piratski napad Arabcev iz Španije ali Afrike — pot bi bila zelo dolga, predolga za oplnitev ne dosti pomembnega mesta, nejasno bi bilo, zakaj bi mesto po zavzetju še sistematično porušili, poleg tega so bili tedaj Arabci v zahodnem Sredozemlju v defenzivi — išče vzroke za ta dogodek drugje. V času bojev med normanskim kraljem Rogerjem in velikaši v južni Italiji je kralj najemal v svojo vojsko Saracene, njegovi nasprotniki pa so iskali zaveznitvo v Bizancu in v ogrsko-hrvatski državi. Zaradi tega naj bi Rogerjevi Saraceni leta 1133 zavzeli in razrušili Trogir, kot opozorilo ogrskemu kralju, naj se ne povezuje z upornimi normanskimi plemenitaši, Margetičeva teza je dobro utemeljena in logična. Prihodnje podrobne obravnave tega obdobja jo bodo dokončno potrdile ali korigirale.

Ozemeljsko segata izven območja »Histrica et Adriatica« dve krajši razpravi, ki se nanašata na dobo cesarja Mavrikija (582—602) in na njegove vojne z Avari in Slovani. Temeljni vir, za to dobo je Teofilaktos Simokates, ki je v osmih knjigah Zgodovine opisal dobo Mavrikijeve vladavine. Prispevek »Il viaggio di Maurizio verso Anchio nel 590« (187—192) obravnava pohod cesarja Mavrikija po zaključku vojne s Perzijo in povratku v prestolnico na balkansko bojišče (izključni vir je Teofilaktos Simokates, 5,16 ss.). Drugi prispevek, »Le guerre avaro-bizantine del 591—602« (193—200) obravnava zapleteno vprašanje kronologije bizantinskih vojn z Avari in Slovani v drugem desetletju Mavrikijeve vladavine. V razpravi o razmerah v bizantinski Italiji in posebej v Istri v drugi polovici 6. stoletja v daljšem ekskurzu Margetič obravnava epizodo dogodkov v Asemonu ob Donavi leta 594 (Teofilaktos Simokates 7,3), dogodkov, ki jih primerja z razmerami v istrskih mestih v tej dobi (110—112; gl. k temu tudi P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thracien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Herausg. R. Pillinger, Wien 1986, 28 s. = P. Schreiner, Studia Byzantino-Bulgarica, Miscellanea Bulgarica 2, Wien 1986, 62 s.). Vprašanja, ki jih obravnava Margetič v teh dveh razpravah in v omenjenem ekskurzu, smo skicirali (z navedbo Margetičevih stališč) ob predstavitvi nemške komentirane izdaje bizantinskega vira (Theophylaktos Simokates, Geschichte, Übersetzt und erläutert von Peter Schreiner, Stuttgart 1985; gl. ZČ 41, 1987, 353—6), zato tega ne bomo ponavljali. Kot edino nedvomno neustrezno ilustrativno rešitev moremo označiti obe kartografski podlagi za historični karti na str. 190 in 196, kjer naletimo na nekatera danes neveljavna imena, npr. Stalin za bolgarsko Varno in Oraşul Stalin za romunski Braşov.

Za nas posebej zanimiva je skupina šestih razprav v skupini »Histrica historica« (101—166, z desetimi komentiranimi slikovnimi prilogami na str. 167—183). Razprave se nanašajo na zgodovino Istre v 6. in 7. stoletju; obravnavajo najbolj kočljiva in zapletena vprašanja istrske zgodovine v tej dobi in prinašajo vrsto predlogov za njihovo rešitev ali vsaj boljše razumevanje. Ker se mnoga od teh vprašanj neposredno ali posredno tičejo tudi najstarejše slovenske zgodovine, bomo te Margetičeve razprave prikazali nekoliko bolj izčrpno.

Uvodna študija (»Introduzione: la situazione nell'Italia bizantina nella seconda metà del secolo VI e l'Istria«, 103—112) prinaša prikaz splošnih razmer v bizantinski Italiji in posebej v Istri od konca Justinijanove rekonkviste do dobe cesarjev Mavrikija in Foka. Avtor ugotavlja, da so trije stebri bizantinske oblasti, vojska, uprava in cerkev, ob splošnem pomanjkanju denarja slabo funkcionirali. Vojska je bila šibka (dokumentirana sta samo »numerus« v Gradežu in morda še tudi v Trstu) in se je pokazala kot nemočna ob pohodu Langobardov v Italijo leta 568 kot tudi tri desetletja pozneje ob avarsko-slovanskih vpadih v Istro. Uprava je slabo funkcionirala; Justinijanov poskus obnove funkcije »defensor civitatis« je bil v bistvu neuspešen. Cerkev je bila v razkolu (istrska shizma), ki je bil toliko težje obvladljiv, ker od papeža Gregorija Velikega (591—604) tudi enotnosti med cesarjem in papežem ni bilo več in akcije s strani papeža in cesarja proti shizmatikom dostikrat niso bile medsebojno uglasene. Na koncu avtor opozarja na nasprotja med centralno upravo in avtonomističnimi težnjami mest, ki so bila v obravnavanem primeru še zelo oddaljena od Carigrada. Nosilec teh avtonomističnih teženj naj bi bila v istrskem primeru poleg shizmatičnih škofov tudi lokalna mestna milica, katere delovanje v Istri viri ne dokazujejo, pač pa je dobro poznan primer Asemona ob spodnji Donavi. Te

mestne milice naj bi bile ustanovljene po odloku cesarja Justinia (Teofilaktos Simokates 7,3; Margetić, 111, vidi v njem Justinia II. (565—578), Schreiner v komentarju k. Teof. Sim., op. 922, pa Justinia I. (518—527)). Margetićeva primerjava dogodkov v Asemonu, leta 594 z razmerami v istrskih mestih se zdi umestna, saj gre v obeh primerih za obmejno območje bizantinske države in tudi omenjeni odlok cesarja Justinia se je gotovo nanašal na mesta v vsej državi ali vsaj v njenem znatnem delu. Te avtonomistične težnje so prišle v Istri verjetno še bolj do izraza kakor v omenjenem obdonavskem mestu, ker so bili istrski škofje shizmatiki in zato še bolj vneti privrženci lokalne avtonomije. V povzetku je avtor na str. 270 in 282 napačno povezal asemonski incident z bizantinskim poveljnikom Priskom (v glavnem besedilu, str. 110, je pravilno imenovan Peter, brat cesarja Mavrikija).

Osrednja razprava »Le prime notizie su alcuni vescovati istriani« (113—133) obravnava nastanek in razvoj tistih istrskih škofijskih sedežev, ki se pojavijo šele po sredi 6. stoletja poleg treh starih škofijskih sedežev v Trstu, Poreču in Pulju. To so škofijski sedeži v Kopru, Novigradu, Cisi in Pedeni.

Prvi in najobsežnejši prispevek, »L' insula Capritana ed il suo vescovato« (113—125) je posvečen vprašanju koprške in novigradske škofije. Avtor najprej predstavi vir za ta vprašanja, pisma papeža Gregorija Velikega iz leta 599 (vsa so datirana v mesec maj), ki so sedaj dostopna tudi v novi tekstnokritični izdaji (S. Gregorii Magni Registrum epistularum 9,153; 9,155; 9,156; ed. D. Norberg, Corpus Christianorum. Series Latina 140 A, Turnholt 1982, 708 ss.). V zvezi z Gregorijevimi omembami »Kozjega otoka« je v znanosti v zadnjih sto letih vladala neenotnost ob bistvenem vprašanju, kam prostorsko postaviti Gregorijeva poročila: ali se za krajevnimi omembami »insula Capritana« in »castellum Novas« skrivata Caorle in Eraclea (Citanova) na Beneškem (kakor je menila večina italijanskih avtorjev, nazadnje izrecno A. Carile — G. Pedalto, Le origini di Venezia, Bologna 1978, 325 s.), ali sta to Koper in Novigrad v Istri (kot je menil manjši del italijanskih avtorjev, praktično vsi slovenski), medtem ko so mnjenja drugih deljena (od slovenskih naj navedemo naslednje: F. Koš, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, 124, 126, 127 (165 ss.)); Idem, Izbrano delo, Ljubljana 1982, 55 (prispevek iz leta 1896); J. Rus, Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 152—166; J. Šašel, Koper, Arheološki vestnik 25, 1974, 448 ss.; F. K. Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba, Celje 1980, 218 ss.; temu mnenju smo se pridružili tudi mi v kratkem prispevku »Kršćanska Emona in njen zaton«, Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, 65 ss.). Kot osamljeno in malo verjetno moremo označiti mnenje, da se za omembo »Kozjega otoka« skriva današnja Izola, kot je menil E. Klebel, Das Fortleben des Namens Noricum im Mittelalter, Carinthia I 146, 1956, 486. Kot argument za to, da gre v Gregorijevem pismu za območje Istre in ne Benečije, moremo navesti v prvi vrsti poročilo o zmagah nad Slovani, po vsej verjetnosti v zaledju »Kozjega otoka«, leta 599 (Gregorius, Registrum epist. 9,155; cit. ed. 710). Te dogodke lahko postavimo v severno Istro, nikakor pa ne na Beneško (gl. str. 116 s.), morda tudi oznako »istrski škofje« oziroma »istrski škof« (Gregorius, Registrum epist. 9,156; cit. ed. 712 s., v. 7; 25). Vprašanje zase je, ali se je že v Gregorijevi dobi zanesljivo uveljavilo poimenovanje »Istra« za vso bizantinsko posest na severnem Jadranu (Istra, obalna Benečija), kot nam to kažejo viri za drugo polovico 7. stoletja in kakor trdi Margetić (str. 117; gl. tudi njegovo razpravo »Neka pitanja u vezi s Istrom (I—VII stoljeće)«, Živa antika 32, 1982, 75 ss.; avtor v analizo uporabe imena Istra v tej dobi ni pritegnil beneških kronik, ki so resda dosti nezanesljiv vir, vendar ne moremo mimo njega). Margetić je predložil doslej najbolj izčrpno analizo Gregorijevih pisem, ki se nanašajo na dogodke v Kopru in njegovi bližini. V tej analizi je na prepričljiv način rekonstruiral odnose med Trstom (s shizmatičnim škofom Firminom, ki je bil v opoziciji do papeža Gregorija, škofom, kateremu je teoretično pripadalo ozemlje vse do reke Mirne in daleč v centralno Istro, kjer je mejilo na ozemlje poreške in puljske škofije), Novigradom (bizantinski kastel s cesarskimi domenami, središče bizantinske moči, kjer je postal škof katolik Janez, pribežnik iz Panonije) in Koprom, ki je nihal med obema nasprotujočima si središčema (»quasi per diocesim« združen z Novigradom; omenjeni koprski škof je po nasilnem izgonu Janeza iz Novigrada začel kot shizmatik, nato je skupaj z meščani prestopil na papežev stran, nato je pod pritiskom shizmatikov zapustil mesto; Gregorius, Registrum epist. 9,156; cit. ed. 712). Logičen se zdi Margetićev sklep, da je morala obstajati v Kopru škofija pred dogodki leta 599, pred prihodom Janeza (str. 121 s.), ki je bil škof tudi za koprski otok, v Novigrad. V Kopru naj bi bil pred Janezovim prihodom shizmatičen škof, neke vrste korepiskop, podrejen tržaškemu škofu, ki ga je ob Janezovem prihodu in prestavitvi sedeža v Novigrad papež konfiniral na Sicilijo (Gregorius, Reg. epist. 9,151, cit. ed. 706; Margetić, 122 op. 31). Avtor se dotakne vprašanja nastanka škofijskih sedežev v krajih, ki niso imeli mestnega statusa (str. 122 s.), kar po kanonskih določbah ne

bi bilo mogoče, vendar pa je prav v Gregorijevi dobi znanih nekaj izjem (prim. L. Margetić; Gregorio I — papa politico, *Živa antika* 29, 1979, 269—274; R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije* od 3. do 6. stoletja, *ZČ* 40, 1986, 380 s.; morda je taka izjema tudi že omenjeni Aseamos ob spodnji Donavi, ki ga Teofilaktos Simokates označuje kot »polis«, Priskos, *Fragm.* 5 (ed. L. Dindorf, *Historici Graeci minores I*, Lipsiae 1870, 284 v. 9) pa kot »phourion«; prim. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, 167). Spričo takega stanja nastanek škofijskih sedežev v Kopru in Novigradu ne bi bil nekaj izjemnega. Avtor je končno prišel do sklepa, ki se zdi le manj zanesljiv, da je namreč bil ob koncu 6. stoletja Novigrad center bizantinske oblasti v Istri, ker so bile tam cesarske domene in ker so bila ostala mesta v rokah šizmatikov. Sklep se zdi manj zanesljiv v toliko, ker se v sicer kasnejših virih omenja kot središče bizantinske Istre Pulj (prim. R. Bratož, *Kršćanstvo v Ogleju* in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Ljubljana* 1986, 166 op. 81), ki je imel le dosti boljše zavarovano lego in je bil v intenzivnih stikih z Raveno (prim. Margetićevo knjigo, str. 33).

Naslednji prispevek, »Il presunto vescovato di Cissa« (126—130) obravnava izjemno zapleteno vprašanje škofije v Cisi, za katero obstajata dvakratni omembi v virih iz 6. in 7. stoletja. Znana sta dva cisenska (»Cessensis«) škofa, Vindemij, ki se je udeležil sinode v Gradežu leta 579, škof pa je bil gotovo še v času maranske sinode leta 590 (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 3,26; F. Kos, *Gradivo I*, 96 in 100), in Ursinus, ki se je udeležil rimske sinode leta 680 (Mansi, *Amplissima coll. conciliorum* 11 (a. 653—687), Paris-Leipzig 1901², 312; F. Kos, *Gradivo I*, 186). Margetić v nasprotju z več raziskovalci, ki so Vindemija postavljali v Istro, pri čemer naj bi bila doslej še neidentificirana Cissa predhodnik Rovinja, meni, da se obe omembi, tako ona iz zadnje četrtine 6. stoletja kakor druga iz leta 680, nanašata na Cenedo na Beneškem (tako je menil tudi F. Kos, *Gradivo I*, str. 115 op. 2). Pri tem naj bi bil cenedski škof ob koncu 6. stoletja v svojem mestu, leta 680 pa begunec na bizantinskem delu Benečije. Ta rešitev vprašanja se nam ne zdi pravilna, tako kot tudi ne tista, ki jo je predložil A. Šonje, *L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio, Atti (Centro di ricerche storiche-Rovigno)* 11, 1980—1981, 85—130. Razloge, zakaj se nam ti dve rešitvi ne zdita ustrezni, smo kratko že skicirali (R. Bratož, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri* (4.—6. stoletje), *Antički temelji naše suvremenosti (Savez društava za antičke studije Jugoslavije, 4. znanstveni skup, Pula okt. 1986, v tisku, op. 43)*, zato jih tukaj ne bomo ponavljali. Kot obrobno opazko k omembi škofa Ursina iz leta 680 bi dodali le to: podpisniki rimske sinode leta 680 si sledijo v smiselnem zaporedju z ozirom na hierarhijo oziroma geografsko lego. Za omembo Akvileje sledijo Pulj, Poreč, nato sporna Cessa (v latinskem prevodu »eccl. Cenetensis«, torej Ceneda), nato še bolj sporna »eccl. Vejentana« (v izvirnem grškem seznamu podpisnikov »ekkl. Kelaiana«, torej celejanska cerkev; prim. R. Bratož, *Nastanek, razvoj in zaton, op. 45)*, slede Trst, Opitergij, Padova in Altino. Tudi predhodni in naslednji podpisi slede v grobem geografskem zaporedju, tako da bi mogli Ursinov sedež iskati prej nekeje na istrskem območju kakor na Beneškem (oznaka »provinciae Istriae« v tem primeru ne igra nobene vloge, ker se nanaša na področje celotne bizantinske posesti na severnem Jadranu; gl. tudi L. Margetić, *Neka pitanja u vezi s Istrom (I—VII stoljeće)*, *Živa antika* 32, 1982, 76). V nasprotju z Margetićem, str. 127, pa tudi De Franceschijem, *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo II. Cessensis episcopus, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeol. e Stor. patria* 18 n. s., 1970, 79, ki sta se spustila v ortografsko analizo zapisa, beremo na nekoliko nejasno natisnjenem mestu pri Mansiju, l. c., variano »Keisou« (tako tudi F. Kos, *Gradivo I*, 186 (231)) in ne »Kénsou«. Preveriti bi veljalo rokopis(e) (v poštrev pride le grški izvirnik podpisov, ker je latinski prevod kasnejši, gl. De Franceschi, o. c. 77) in ugotoviti, katera varianta je pravilnejša. Vsekakor je v primeru pravilnosti variante »Keisuo« podobnost s Ciso (Cissa, adjektiv Cessensis) iz zadnje četrtine 6. stoletja še večja oziroma podobnost s Cenedo (Cenensis) še manjša.

V prispevku »Il vescovato di Pedena« (131—133) je Margetić, izhajajoč iz majhne pomembnosti tega kraja v antiki, kanonskih določb, ki so prepovedovale ustanavljanje škofij v nepomembnih krajih, in iz povsem nezanesljive omembe pedenskega škofa v darovnici, datirani v leto 547 (P. Kandler, *Codice diplomatico istriano, A. 547*) prišel do trdnega izhodišča: edini uporaben vir za poznavanje te škofije je zapis v seznamu udeležencev gradeške sinode, na katerem se na zadnjem mestu omenja »Martianus Petenatis«. V naslednjem obdobju se škofija ne omenja več. Poročilo nekaterih beneških kronik o ustanovitvi te škofije leta 579 na gradeški sinodi je povsem nezanesljivo (prim. F. Kos, *Gradivo I*, 86). Martijanov sedež (pridevniška oblika krajevnega imena »Petenatis«) avtor identificira z noriško Petoviono in se v tem oziru pridružuje mnenju nekaterih starejših avtorjev (Waitz, Cessi). Razlogi, ki te

teze ne podpirajo, so sledeči: med udeleženci sinode v Gradežu resda manjka petovionski škof, vendar tudi od drugod udeležba ni bila popolna. Iz Savije, v nasprotju s trditvijo Margetića, ni bilo nobenega, saj je Emona gotovo spadala k Italiji, Siscija je bila v 6. stoletju orientirana proti dalmatinski Saloni (udeležba dveh škofov na sinodi v Saloni 530 in 533; gl. R. Bratož, Razvoj organizacije..., ZČ 40, 1986, 378 in 384). Neviodunum pa se kot škofijski sedež nikjer ne omenja. Iz Sredozemskega Norika je manjkal poleg petovionskega škofa tudi škof iz Viruna, če že ne upoštevamo Flavije Solve, ki tedaj skoraj gotovo ni več obstajala in ki se v virih tudi ne pojavlja kot škofijski sedež. Tudi jezikovni razlogi te identifikacije le ne podpirajo (Poetovionensis — Petenatis). Če je bila Pedena v 6. stoletju nepomemben vicus, je bila to verjetno tudi ob koncu 10. stoletja, ko se tam izrecno omenja škofijski sedež. Zakaj bi v takem kraju v 10. stoletju ustanavljali škofijski sedež, če ne bi za to le obstajala kakšna tradicija iz starejših obdobij?

V razpravi »Il sinodo gradense di Elia (572—577)« (135—140) je Margetić obravnaval vire za ta dogodek in se dotaknil vprašanja datiranja sinode. V celoti nastopa Margetić kot eden najostrejših kritikov teh virov, saj priznava nesporno vrednost le seznamu podpisnikov med akti mantovanske sinode leta 827, izpodbija pa vrednost poročil v starejših beneških kronikah (Chronica de singulis patriarchis Nove Aquileie, Chronicon Gradense, kronika Janeza Diakona; gl. F. Kos, Gradivo I, 85), zlasti pa Dandulovo poročilo (Chronica, A. 579) kot kasnejše potvorbe oziroma priredbe in zato praktično brez vrednosti. Tako se mu zdi rekonstrukcija sinodalnih aktov, ki jo je na osnovi starejših beneških kronik in Dandula predložil R. Cessi (Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I, Padova 1940, št. 6, 7—13; Le origini del ducato veneziano, Napoli 1951, 142—148; ponatis G. Cuscito, La fede calcedonese e i concili di Grado [579] e di Marano [591], Antichità Altoadriatiche 17, 1980, 225—230) praktično brez vrednosti. Spričo neujemanja med seznamom med akti mantovanske sinode in seznamami v beneških kronikah tudi datira sinodo ne kot Dandulo (in za njim skoraj vsi italijanski avtorji) v leto 579, temveč v čas 572—577. Na mantovanskem seznamu se omenja škof Flaminio iz Tridenta; tega je na podlagi drugih virov leta 577 nasledil Agnellus, ki se omenja kot udeleženec sinode v seznamih beneških kronik, zato se je gradeška sinoda lahko odvijala najkasneje leta 577. Tako rešitev je prvi predlagal J. Friedrich, Die ecclesia Augustana in dem Schreiben der istrischen Bischöfe an Kaiser Mauritius vom Jahre 591 und die Synode von Gradus zwischen 572 und 577, Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der hist. Klasse der K. B. Akademie der Wiss. zu München 1906, 327—356, zlasti 347 s. in se je nasplošno uveljavila v nemški historiografiji. Margetićeva kritika aktov gradeške sinode se v bistvenih potezah ujema s tisto, ki jo je nazadnje predložil H. Berg, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen — und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, Die Bayern und ihre Nachbarn I, Herausg. H. Wolfram und A. Schwarz, Wien 1985, 78 ss. Zdi se, da vprašanje datiranja sinode le ni dokončno rešeno in da Friedrichova rešitev, ki je dobila že večinsko veljavo, le ni dokončna (prim. B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik 21—22, 1970—1971, 24), tudi če odmislimo rešitve kompromisne narave, namreč historičnost dveh gradeških sinod, ene v letih 572—577, druge 579 (možnost cerkvenega zbora leta 579 ob posvetitvi katedrale sv. Evfemije v Gradežu 3. novembra dopušča nazadnje tudi H. Berg, 81 op. 160). Pri analizi seznama podpisnikov Margetić opozarja na odsotnost nekaterih škofijskih sedežev, pri čemer zadnjega v seznamu (»Martianus Petenatis«) v skladu z njegovo že predstavljeno tezo postavlja v Peto-viono. Pri obravnavanju vprašanja udeležbe edinega škofa iz Prve Panonije (»Vigilius Scaravaciensis«) ne najdemo citirane študije: E. Toth, Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269—275. Kot avtorjevo nedoslednost moremo oceniti dejstvo, da v tej razpravi dokazuje pravilnost letnice sinode 572—577, v prejšnji razpravi pa je sinodo datiral v leto 579 (str. 126—132), v povzetkih (str. 270 in 282) pa uporablja letnico 571 (ob omembi prvega cisenskega škofa, ki se pojavlja na gradeški sinodi).

V kratki razpravi »L'imperatore Maurizio e l'Italia« (141—144) avtor, izhajajoč iz razmer v bizantinski Italiji okrog leta 590, obravnava okoliščine Smaragdove akcije proti trem istrskim škofom (Paulus Diaconus, Historia Langobardorum 3,26; F. Kos, Gradivo I, 96 in 100), maransko sinodo (ki jo je od vseh avtorjev doslej najbolj precizno, po našem mnenju povsem pravilno datiral v jesen 590) in pismo recijskih in beneških škofov cesarju Mavrikiju leta 591, dokument, ki je najboljši vir za poznavanje cerkvenih razmer na langobardskem ozemlju v tej dobi (Gregorius, Registrum epist. 1,16 a, edd. P. Ewald-M. Hartmann, Mon. Germ. hist. Epist. I, Berlin 1957², 17—21; ponatis v R. Cessi, Documenti, n. 8, 14—19; G. Cuscito, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli, Antichità Altoadriatiche 12, 1977, 258—262, od slovenskih avtorjev F. Kos, Gradivo I, 102; od avstrijskih avtorjev sta o tej problematiki nazadnje pisala S. Karwiese, Die Franken und die Suffragane Aquileias,

Jahreshefte des Österr. Archäologischen Instituts 51, 1976—1977, 173—191 in H. Berg, o. c., 82 ss.).

Razprava »La venuta degli Slavi in Istria« (145—154) obravnava prva poročila o slovanski navzočnosti na istrskih tleh: pismo papeža Gregorija iz leta 599 (Gregorius, Reg. epist. 9,155; cit. ed. 710) poroča o zmagi nad Slovani, očitno nekje v zaledju Kopra, zmago, ki naj bi jo po Margetičevem mnenju izbojevala lokalna milica, ne pa eksarhova vojska. Pismo salonitanskemu (ne solunskemu!, str. 145) škofu Maksimu iz leta 600 (Gregorius, Registrum epist. 10,15; cit. ed. 842) poroča o Slovanih, ki da so »per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt«. Po Margetiču, str. 146 (povzetek 284) izraz naj ne bi pomenil prometnih povezav čez notranjski in tržaški Kras v Furlanijo (kot je menil M. Kos, K. poročilo Pavla Diakona o. Slovincih, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovincév, Ljubljana 1985, 164) oziroma prehoda prek Postojnskih vrat v Vipavsko dolino (B. Grafenauer, Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u Istočne Alpe, Akad. nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja XII/Centar za balkanološka ispitivanja 4, Sarajevo 1969, 41). Sporno mesto po Margetiču pomeni to, da so Slovani že prodrli v Istro (torej ne le na severni rob Istre) in da iz Istre silijo v Italijo. Ta razlaga je možna, vendar zaide v kontradiktornost spričo dejstva, da je bila Istra po pojmovanju v antiki vedno sestavni del Italije. Sledi analiza poročil Pavla Diakona o langobardsko-avarsko-slovanskem vdoru v »Historiarum fines« (Historia Langobardorum 4,24; F. Kos, Gradivo I, 138) leta 602. Ta vdor naj bi zajel celotno bizantinsko posest na severnem Jadranu, torej Istro in Benečijo (osvojitev Padove, pa tudi požig Vrsarja; str. 147; gl. tudi L. Margetić, Neka pitanja, 79). Sledi analiza poročila o slovanskem vpadu leta 611 (Paulus Diac., Hist. Lang. 4,40; F. Kos, Gradivo I, 148). Avtor v nadaljevanju obravnava kolonizacijo Istre in je v nasprotju z mnenjem, ki sta ga zastopala M. Kos in B. Grafenauer, Proces doseljavanja, 44, da je bil kolonizacijski val s severa (okrog leta 600) par desetletij starejši od onega z vzhoda (gotovo pred letom 641), prišel do zaključka, da sta oba kolonizacijska vala potekala istočasno. To naj bi dokazovali tudi rezultati lingvističnih in arheoloških raziskav.

V razpravi »Un'iscrizione onoriana sull' 'Histria« (155—166) je Margetić analiziral napis papeža Honorija I (625—638), ki poroča, da so Istrani po papeževem prizadevanju odstopili od shizme (napis je deloma objavil F. Kos, Gradivo I, 160, v celoti pa z obširno analizo G. Cuscito, Testimonianze epigrafiche sullo scisma tricapitolino, Rivista di archeologia cristiana 53, 1977, 246 ss.). V nadaljevanju je analiziral poročila grádeško-beneških kronik za dobo prvih desetletij 7. stoletja in Honorijevo pismo beneškim in istrskim škofom iz leta 628 (Epistolae Merovingici et Carolini aevi I/X. Epistolae Langobardicae collectae 3, Mon. Germ. hist. Epist. III, Berlin 1957, 694 ss. = R. Cessi, Documenti, n. 13, 23 s.; v povzetku F. Kos, Gradivo I, 157). Razprava osvetljuje v celoti malo znane in pri nas malo obravnavane dogodke prve polovice 7. stoletja.

Zbirki razprav sledijo povzetki v hrvaškem (267—277) in slovenskem jeziku (279—289), seznamu virov in literature, avtorjeva bibliografija in indeksi (291—334). Dejstvo, da so rezultati raziskav predstavljeni v vseh treh na istrskih tleh govorenjih jezikih, zasluži pohvalo, ne pa tudi jezik slovenskega povzetka, ki bi bil potreben temeljitega lektoriranja.

Knjiga Luja Margetića je zelo zahtevno branje. Ne le zato, ker tematsko sega na zelo različna področja, ki jih danes le v redkih primerih obvladujejo posamezniki, temveč tudi zato, ker se je avtor spustil v obravnavo mnogih zelo zapletenih vprašanj iz starejše zgodovine jadranskih dežel in posebej Istre. Avtorjeva pronicljivost, izredna načitanost in pogum pri obravnavanju spornih vprašanj zaslužijo vso pohvalo. Če se z nekaterimi Margetičevimi tezami, zlasti s področja starejše cerkvene zgodovine, nismo strinjali, to ne pomeni, da jih a priori zavračamo, saj se zavedamo, da ta vprašanja niso rešena in je sploh vprašanje, če bodo z razpoložljivimi viri kdaj zanesljivo rešena. Z Margetičevo zbirko študij smo dobili standardno delo o starejši zlasti istrski preteklosti, delo, kakršna so doslej v pretežni meri pisali italijanski avtorji. Ta knjiga pomeni v primerjavi z italijanskimi deli podobnega formata napredek najmanj v tem, da se v njej upoštevalo tudi slovenska in hrvaška dela, ki so jih italijanski avtorji nekdanj skoraj v celoti ignorirali, danes pa jih le deloma. Zbirka predstavlja solidno podlago za sintezo zgodovine (in posebej pravne zgodovine) severnojadranskih dežel, dela, ki ga je avtor v uvodu obljubil in za katerega je, sodeč po številu in kvaliteti objavljenih razprav, verjetno najbolj usposobljen.